

СКОПЕНКО Н.С., канд. екон. наук, доцент, ТЮХА І.В., здобувач
Національний університет харчових технологій, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕГРОВаних ОБ'ЄДНАНЬ В ОЛІЙНО-ЖИРОВІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості формування та функціонування інтегрованих об'єднань в олійно-жировій галузі України. Доведено, що значні конкурентні переваги в галузі мають компанії з вертикально інтегрованою структурою виробництва.

Ключові слова: об'єднання, інтеграція, інтегровані об'єднання, харчова промисловість, олійно-жирова галузь.

The specificities of formation and operation of integrated unions in the oil-fat industry of Ukraine are reviewed. It is proved that the significant competitive advantages in the branch have companies with vertically integrated production structure.

Keywords: associations, integration, integrated unions, food industry, oil and fat branch.

Вступ. На сучасному етапі розвитку ринкових систем все більшого значення набуває інтеграція виробничих та переробних підприємств, банків, інвестиційних та страхових компаній. Створення інтеграційних об'єднань сприяє насиченню ринків товарами різноманітного асортименту та дозволяє більш повно використовувати переваги територіального і галузевого розподілу праці. Україна має можливості для економічного зростання за рахунок використання переваг внутрішньої (регіональної та міжрегіональної, галузевої та міжгалузевої) та зовнішньої (міждержавної) інтеграції продуктивних сил, розширення асортименту товарів на внутрішньому та міжнародних ринках.

Найближчими роками інтеграція сільгоспвиробників, підприємств, банків, інвестиційних та страхових фондів матиме особливе значення. Ця тенденція обумовлена змінами форм власності, необхідністю розвитку економіки та доступності інвестиційних ресурсів.

Проблеми інтеграційного розвитку підприємств різних галузей та форм власності набули широкого висвітлення в працях відомих вітчизняних вчених, таких як: В.Я. Амбросов, А.І. Брезвін, В.Н. Зимовець, А.М. Карпенко, І.І. Лукінов, П.М. Макаренко, П.Ю. Мельник, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, А.І. Хвостов, М.І. Хорунжий, О.М. Шпичак та ін.

Вчені-економісти [1-6] досить детально досліджують питання інтеграції в агропромисловому комплексі нашої держави та наголошують на необхідності посилення процесів інтеграції, розроблення економічного механізму формування відносин в агропромисловому комплексі. Проте, при усьому різноманітті освітлюваних проблем, недостатня увага приділяється теорії та практиці формування інтеграційних структур з урахуванням динамічних умов господарювання, специфічних галузевих та/або регіональних особливостей.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей формування та функціо-

нування інтеграційних об'єднань в олійно-жировій галузі України.

Результати. З розвитком ринкових відносин в Україні удосконалюються форми здійснення господарської діяльності. Для того, щоб успішно працювати в умовах ринкової конкуренції, суб'єкти господарювання об'єднують свою виробничу, наукову та інші види діяльності шляхом утворення відповідних організаційних структур – об'єднань підприємств. Метою створення об'єднання виступає як спільне вирішення конкретних задач (проектів), так і підвищення ефективності використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, організація спільної діяльності, акумуляція знань та інформації, спеціалізація та кооперування, а також проведення інших заходів виробничого, комерційного чи природоохоронного характеру (утримання та/або розширення ринків, оптимізація податків, формування грошових потоків тощо).

Чинним законодавством України виділені наступні види об'єднань підприємств: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, холдинги, промислово-фінансові групи [7-10].

Кожна організаційно-правова форма об'єднань підприємств має свої переваги та недоліки, тому об'єднання підприємств в тій чи іншій формі залежить від мети та економічної вигоди.

Формуванні нових організаційних структур може відбуватися за галузевим, територіальним чи іншим принципом, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України. На сучасному етапі розвитку законодавства України антимонопольні та конкурентні норми відображені більш ніж у 50 законах України і майже 600 нормативно-правових актах.

Законодавство про захист економічної конкуренції ґрунтується на нормах, встановлених Конституцією України [11], та складається із Законів України «Про захист економічної конкуренції» [12], «Про Антимонопольний комітет України» [14], «Про

захист від недобросовісної конкуренції» [13] та інших.

Згідно із законодавством України, держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, забороняються дії суб'єктів господарювання, що мають частку ринку товарів більше 35 % [12].

У 1993 році був прийнятий закон України «Про Антимонопольний комітет України» [14], в якому визначено орган, що здійснює контроль за дотриманням суб'єктами господарювання норм конкурентного законодавства, позначено його права та компетенція.

З прийняттям у 1996 р. Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» визначаються правові норми захисту господарюючих суб'єктів та споживачів від недобросовісної конкуренції, які за своїм характером не є антимонопольними [13].

Незважаючи на існування правового підґрунтя для ведення конкурентної боротьби, більшість вітчизняних виробників намагаються уникати конкуренції. Така відмова викликана перш за все нестачею обігових коштів, втручанням держави у процес ціноутворення, кризовими явищами в економічній та політичній сферах, а також низкою інших факторів.

Одним з шляхів зміцнення ринкової влади є створення інтегрованих структур, формування різноманітних міжгалузевих комплексів на основі об'єднання технологічних стадій виготовлення, переробки, збуту та реалізації готової продукції на засадах інтеграції в різних формах її прояву. Інтегровані корпоративні структури, що виникають на основі масштабної концентрації виробництва та капіталу, є сьогодні найважливішими суб'єктами економіки. Без формування та зміцнення подібних структур вітчизняній економіці не подолати вузької спеціалізації в світовому розподілі праці, технологічного відставання.

Проте вплив, який інтегровані структури здійснюють на світову й національну економіку, може бути як позитивним, так і негативним.

До основних характеристик позитивного впливу можна віднести: можливість розширення виробництва товарів і надання послуг для населення та промисловості; забезпечення динамічного розвитку підприємств різних галузей економіки; сприяння прискореному економічному розвитку територій країни; створення нових робочих місць; ефективне використання ресурсів; підвищення інвестиційної активності; можливість фінансування масштабних проектів тощо.

Переваги, які інтегровані структури отримують в економіці, з часом можуть стати перешкодами економічного розвитку окремих галузей, регіонів або країни в цілому. Збереження конкурентних позицій корпоративної структури забезпечується шляхом постійного розвитку, збільшення

масштабів діяльності та обсягів підконтрольного капіталу. Інтереси окремих корпорацій і державні інтереси починають набувати чітких розбіжностей, коли діяльність корпорації створює негативні наслідки для економіки країни.

Для економіки України агропромисловий сектор (сільське господарство, харчова та переробна промисловості) є стратегічною областю, яка визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольчих товарів для населення країни, формує валютні прибутки держави за рахунок експорту, визначає стан та тенденції розвитку сільськогосподарських територій.

Запровадження ефективної стратегії інтеграційного розвитку в АПК може вирішити не лише питання завантаження виробничих потужностей переробних підприємств за рахунок забезпечення якісною сировиною, створення економічно вигідних умов в аграрному секторі для вирощування сільгосппродукції, забезпечити гарантовану зайнятість сільськогосподарських виробників, але й створити умови для виходу вітчизняних виробників на світові ринки, що особливо актуально в умовах світової продовольчої кризи.

Причиною об'єднання переробних та інших підприємств АПК є необхідність забезпечення стабільних доходів в результаті створення власної надійної сировинної бази, формування постійних ринків збуту виробленої продукції, розширення сфер діяльності тощо.

Олійно-жирова галузь України є однією з провідних в агропромисловому комплексі країни. У структурі експорту продовольчих товарів продукція олійно-жирової промисловості займає майже 30%, а в загальних обсягах аграрної продукції – близько 14% [15].

Україна є одним із основних світових виробників насіння соняшнику. Основними світовими виробниками насіння соняшнику в 2008/2009 р. є Російська Федерація – 21% загального виробництва, ЄС – 21-27%, Україна – 19%, Аргентина – 11%, Туреччина – 3% та інші країни – 25 % [16].

Природно-кліматичні умови України дозволяють вирощувати соняшник практично на всій території України (крім Волинської, Львівської та Рівненської областей). Найбільш сприятливі землі степової зони, куди входять Кримська АР, Херсонська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Луганська, Донецька, Дніпропетровська та Кіровоградська області. Соняшник потребує певної кількості сонячних днів протягом року, для того, щоб відбувся ферментативний процес утворення олії в насінні.

Найбільш поширеними олійними культурами в Україні є соняшник, соя, ріпак. Протягом 2000-2008 рр. по галузі спостерігалось зростання питомої ваги у переробці сої, льону та рапсу, розширення асортименту переробки сировини (переробка кісточок з абрикос і слив), при цьому відслідковується тенденція скорочення обсягів переробки рижию та ріпаку.

Обсяги переробки насіння олійних культур та

її структура у 2004-2008 рр. наведені в табл. 1.

Як вже зазначалося, Україна характеризується сприятливими кліматичними умовами для вирощування соняшнику та сої. Соняшник залишається домінуючою культурою у переробці олійних (його частка в структурі виробництва олійної сировини в Україні становить понад 90%, у світі –

10%). На другому місці знаходяться соя та ріпак, їх обсяги майже на два порядки менші у порівнянні із соняшником. Соя є однією з головних білково-олійних культур у світі завдяки високій якості зерна та вегетативній масі. Крім того, головною її перевагою є здатність покращувати структуру ґрунту, збагачуючи його азотом.

Таблиця 1

Обсяг та структура переробки насіння олійних культур у 2004-2008 рр.*

Сировина	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%
Соняшник	2843,51	97,49	2794,39	94,92	4549,3	97,30	4607,68	97,71	4042,6	95,95
Соя	26,11	0,90	92,3	3,14	58,15	1,24	53,95	1,14	95,95	2,28
Ріпак	41,63	1,43	52,87	1,80	59,11	1,26	48,58	1,03	72,95	1,73
Льон	4,81	0,16	4,42	0,15	8,82	0,19	5,35	0,11	1,72	0,04
Рижій	0,64	0,02	0,08	0,00	0	0,00	0	0,00	0,01	0,00
Всього	2916,69	100	2944,07	100	4675,38	100	4715,56	100	4213,23	100

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

Ріпак є також важливішою олійною культурою в Україні. Виробництво цієї культури збільшується з 1997 року, хоча загальний рівень виробництва все ще низький. Ріпакова олія більшою мірою використовується для виробництва маргарину та майонезу, оскільки українські споживачі традиційно віддають перевагу соняшниковій олії.

Обсяги переробки льону олійного та рижію в Україні є досить незначними, що пов'язано з обмеженістю сфер збуту як безпосередньо насіння, так і продуктів його переробки. Крім того, вирощування та переробка цих культур має свою специфіку і вимагає ретельного догляду. Внутрішні потреби у лляній та рижівій олії невеликі. Український ринок льону і рижію переважно орієнтовано на експорт, однак посівні площі в Україні в цілому щорічно збільшуються. Офіційна статистика свідчить про те,

що у 2006 та 2008 роках виробництва рижівій олії не здійснювалось (табл. 2).

Загальна потужність підприємств по переробці насіння соняшнику в Україні становить понад 8,5 млн. тонн/рік (за 2009 р.), що дозволяє переробляти весь зібраний урожай насіння олійних культур. Постійне зростання вітчизняних потужностей з переробки насіння олійних культур в Україні створює конкурентне середовище та сприятливу цінову ситуацію як для сільгосптоваровиробників, так і для переробних підприємств та сприяє розширенню зв'язків виробників з переробниками.

Обсяги виробництва рослинних олій, їх динаміка та структура у 2004-2008 роках наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Виробництво та структура рослинних олій в Україні у 2004-2008 рр.*

Олія	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%	тис. тонн	%
Соняшникова	1232,74	98,10	1204,03	96,69	1363,51	98,39	1730,04	97,08	2017,90	96,65
Соєва	4,83	0,38	16,83	1,35	4,38	0,32	17,52	0,98	14,36	0,69
Ріпакова	17,22	1,37	22,74	1,83	16,47	1,19	33,85	1,90	54,71	2,62
Льняна	1,63	0,13	1,58	0,13	1,46	0,11	0,59	0,03	0,92	0,04
Рижівіа	0,19	0,02	0,03	0,002	0	0	0,01	0,001	0	0
Всього	1256,62	100	1245,20	100	1385,81	100	1782,01	100	2087,89	100

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

З таблиці видно, що основна питома вага у виробництві належить олії соняшнику (частка соняшникової олії в загальному обсязі виробництва становить 97-98%), але спостерігається зростання частки виробництва соєвої та ріпакової олії.

Слід зазначити, що внутрішній ринок споживає близько 501 тис. т, або 22% загального виробництва соняшникової олії, з яких на населення припадає – 69%, на виробників маргарину – 11%, на

виробників майонезу – 18%, на інше промислове споживання – 2% [16].

Якщо оцінювати обсяг виробництва олії на душу населення України, то згідно даних Держкомстату, за 2002-2008 рр. насиченість внутрішнього ринку цим продуктом (за умов повного використання в межах країни) наблизилась до європейських норм (19,8-20,3 кг у розрахунку на душу населення) та становить 18,2 кг, при реко-

мендованій медичній нормі споживання 13,4 кг на особу. Основними причинами такого явища визнають перехід населення на споживання жирів рослинного походження та високу вартість тваринних жирів [15].

Таким чином, обсяг виробництва рослинної олії галуззю перевищує загальний попит на неї, який формується населенням, харчовою промисловістю, нехарчовими виробництвами та нерезидентами. Тому країна має достатній експортний потенціал за продукцією олійно-жирової галузі.

Динаміку обсягів поставки рослинної олії закордонному споживачеві, а також внутрішнє споживання імпортованих олій в Україні за 2002-2008 рр. розглянемо за допомогою табл. 3.

Соняшникова олія експортується до 56 країн світу, її основними споживачами на світових ринках

виступають країни ЄС, Близького Сходу, Північної Африки та СНД. Україна входить в трійку світових лідерів з експорту олії поряд з Аргентиною та Росією. Зростання попиту на світовому ринку зумовлено двома основними факторами: переорієнтація у структурі споживання на олії і жири рослинного походження через їх фізіологічні переваги та більш доступні ціни порівняно з тваринними жирами; динамічне зростанням у всьому світі виробництва біодизельного пального на основі рослинних олій на фоні прогресуючого зростання цін на мінеральні енергоресурси та зменшення їх природних запасів. Усе більше предметом експорту стає не лише олія первинного добування, а й фасована олія глибокої очистки, маргаринова продукція та майонез.

Таблиця 3

Зовнішня торгівля рослинною олією в Україні у 2002-2008 рр., тис. тонн

Показник	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Імпорт	123,00	108,40	120,00	228,00	313,00	372,00	442,00
У % до 2002 року	100,00	88,13	97,56	185,37	254,47	302,44	359,35
У % до попереднього року	X	88,13	110,70	190,00	137,28	118,85	118,82
Експорт	572,47	929,60	865,50	851,96	868,14	2081,27	1597,29
У % до 2002 року	100,00	162,38	151,19	148,82	151,65	363,56	279,02
У % до попереднього року	X	162,38	93,10	98,44	101,90	239,74	76,75

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

Динаміка експортних операцій з рослинною олією носить позитивний характер. Найбільші темпи приросту обсягів експортованої олії слід відмітити у 2007 році (239,74% до 2006 року і 363,56% до 2002 року). Такий приріст відбувся завдяки послабленню позицій основних конкурентів України на світовому ринку – Аргентини та Росії, викликаному невисокими показниками валового збору насіння соняшнику.

Обсяги імпорту рослинної олії (пальмової, пальмоядрової та кокосової) протягом 2002-2008 років мали також позитивну тенденцію зростання попиту з боку кондитерської та парфумерної галузей через її невисоку вартість.

В цілому ж у світовій структурі споживання серед 17 олійних культур соняшнику належить лише 6,6%, олії ріпаку – 9,9%, пальмовій – 22,4% та соєвій – 26% загального споживання.

Жорстка конкуренція на зовнішніх продовольчих ринках, постійно зростаючі вимоги до якості продовольчих товарів зумовили необхідність технічного переозброєння олійно-жирових підприємств, оновлення їх технічної бази, застосування сучасних енергозберігаючих технологій.

Олійно-жирова галузь України характеризується зростанням рівня завантаженості виробничих потужностей, модернізацією обладнання, впровадженням сучасних ресурсозберігаючих

технологій, розширенням асортименту продукції, підвищенням її конкурентоспроможності, а також процесами злиття та поглинання великими, переважно іноземними компаніями, невеликих вітчизняних виробників.

Виробництво олійно-жирової продукції в Україні здійснюється на більше ніж 30-ти спеціалізованих підприємствах великої та середньої потужності, а також на підприємствах малої потужності регіонального значення.

Всі підприємства олійно-жирової галузі можна умовно розділити на 3 категорії.

До першої категорії належать спеціалізовані підприємства, основною продукцією яких є рослинна олія – олійно-жирові комбінати. Крім олії, вони також можуть виробляти й іншу олійно-жирову продукцію.

До другої категорії відносять дрібних виробників рослинної олії – олійниці в компаніях, для яких виробництво рослинної олії не є основним видом діяльності, або олійниці, що працюють автономно.

Третю категорію становлять виробники олійно-жирової продукції – маргаринові заводи, миловарні комбінати.

Розглянемо обсяги виробництва в діючих цінах 2002-2008 рр. для провідних олійно-екстракційних заводів галузі (табл. 4).

Обсяги виробництва провідних виробників олійно-жирової галузі у 2002-2008 рр., тис. грн.*

Підприємство	Рік						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ЗАТ Дніпропетровський ОЕЗ	598835	618459	444991,5	758588	2882634,4	960850	1272787,5
У % до попереднього року	x	103,28	71,95	170,47	380,00	33,33	132,46
ЗАТ Запорізький ОЖК	79107	160535	313285	365466,5	334662,4	603762,5	802455
У % до попереднього року	x	202,93	195,15	116,66	91,57	180,41	132,91
ЗАТ «Міловський завод рафінованої олії» Стрілецький степ	49594	46035	85204,8	118210	148117,1	162921	199725
У % до попереднього року	x	92,82	185,09	138,74	125,30	109,99	122,59
ВАТ Вовчанський ОЕЗ	20907	34721	109852	156937	207941,5	455367	934875
У % до попереднього року	x	166,07	316,38	142,86	132,50	218,99	205,30
ЗАТ Приколотнянський ОЕЗ	23037	37240	119446	212998	234297,8	437728,5	537195
У % до попереднього року	x	161,65	320,75	178,32	110,00	186,83	122,72
ЗАТ Пологівський ОЕЗ	36624	44100	515970	437026,6	669531	787429,5	1102290
У % до попереднього року	x	120,41	1170,00	84,70	153,20	117,61	139,99
ВАТ Мелітопольський ОЕЗ	52694	64139	82978,8	90249	114616,2	182803,5	184042,5
У % до попереднього року	x	121,72	129,37	108,76	127,00	159,49	100,68
ЗАТ Славолія	10793	17911	62202,8	88306	140406,5	630514,5	560542,5
У % до попереднього року	x	165,95	347,29	141,96	159,00	449,06	88,90
ЗАТ Полтавський ОЕЗ Кернел Груп	18884	20829	270522,8	284220	318894,8	613459	798592,5
У % до попереднього року	x	110,30	1298,78	105,06	112,20	192,37	130,18
ВАТ Кіровоградолія	24335	70066	311349,6	434808	739173,6	1007077,5	1338750
У % до попереднього року	x	287,92	444,37	139,65	170,00	136,24	132,93

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

Аналізуючи табл. 4, слід звернути увагу на постійне зростання обсягів виробництва олії провідними олійно-екстракційними заводами галузі протягом 2002-2008 років. Таке збільшення обсягів виробництва пояснюється постійним підвищенням попиту на олію не лише як на експортовану продукцію, але і як на харчовий та технічний продукт для внутрішнього ринку.

Так, найвищі темпи зростання обсягів виробництва у 2008 році порівняно із 2007 роком спостерігались у ВАТ Вовчанський ОЕЗ (205,30%), ЗАТ Пологівський ОЕЗ (139,99%) та ВАТ Кіровоградолія (132,93%).

Порівнюючи значення обсягів виробництва у 2008 році із 2002 роком, слід відмітити, що

найбільший темп зростання відбувається у ЗАТ Полтавський ОЕЗ Кернел Груп (зросли у 51,94 рази), ЗАТ Приколотнянський ОЕЗ – у 44,72 рази, ВАТ Кіровоградолія – у 42,29 рази, ВАТ Мелітопольський ОЕЗ – у 30,1 рази, ЗАТ Пологівський ОЕЗ – у 23,32 рази та ЗАТ «Міловський завод рафінованої олії» Стрілецький степ – у 10,14 рази.

Дослідити більш детально обрані підприємства, з точки зору розподілу галузевого ринку шляхом порівняння частки ринку окремого підприємства з часткою найбільшого у досліджуваному періоді виробника, можна на основі табл. 5.

Співвідношення частки ринку провідних виробників олійно-жирової галузі відносно головного конкурента у 2002-2008 рр., %*

Підприємства	Роки						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ЗАТ Дніпропетровський ОЕЗ	100,00	100,00	86,24	100,00	100,00	95,41	95,07
ЗАТ Запорізький ОЖК	13,21	25,96	60,72	48,18	11,61	59,95	59,94
ЗАТ «Міловський завод «Стрілецький степ»	8,28	7,44	16,51	15,58	5,14	16,18	14,92

ВАТ Вовчанський ОЕЗ	3,49	5,61	21,29	20,69	7,21	45,22	69,83
ЗАТ Приколотнянський ОЕЗ	3,85	6,02	23,15	28,08	8,13	43,47	40,13
ЗАТ Пологівський ОЕЗ	6,12	7,13	100,00	57,61	23,23	78,19	82,34
ВАТ Мелітопольський ОЕЗ	8,80	10,37	16,08	11,90	3,98	18,15	13,75
ЗАТ Славоля	1,80	2,90	12,06	11,64	4,87	62,61	41,87
ЗАТ Полтавський ОЕЗ Кернел Груп	3,15	3,37	52,43	37,47	11,06	60,91	59,65
ВАТ Кіровоградолія	4,06	11,33	60,34	57,32	25,64	100,00	100,00

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

Як видно з табл. 5, найбільшою часткою ринку володів ЗАТ Дніпропетровський ОЕЗ у 2002-2003 рр. та 2005-2006 роках. Абсолютним лідером за ринковою часткою у 2004 році був ЗАТ Пологівський ОЕЗ, а у 2007-2008 рр. – ВАТ Кіровоградолія.

Серед підприємств, що протягом 2002-2008 рр. отримали значну, після найбільшого конкурента, частку ринку, у порядку зменшення: ЗАТ Запорізький ОЖК (п'ять разів); ВАТ Кіровоградолія та ЗАТ Пологівський ОЕЗ (по чотири рази); ВАТ Мелітопольський ОЕЗ (два рази); ЗАТ «Міловський

завод рафінованої олії» Стрілецький степ, ВАТ Вовчанський ОЕЗ та ЗАТ Славоля (двічі одноразово протягом досліджуваного періоду).

Аналіз ринкової структури передбачає оцінку ступеня схильності діючих в галузі підприємств до концентрації та інтеграції.

Розрахуємо індекс Херфіндаля для визначення інтенсивності концентрації в олійно-жировій галузі, базуючись на інформації про розподіл ринкових часток досліджуваних підприємств, за наступною формулою [18]:

$$I_h = \sum_{i=1}^n D_i^2,$$

де I_h – індекс Херфіндаля ($0 < I_h \leq 1$);

D_i – частка i -го підприємства в загальному обсязі реалізації продукції заданого асортименту;

$$D_i = \frac{OP_i}{OP},$$

де OP_i – обсяг реалізації продукції i -го підприємства;

OP – загальний обсяг реалізації продукції заданого асортименту;

i – кількість підприємств, $i = 1, \dots, n$.

Індекс Херфіндаля зростає в міру зростання концентрації в галузі та досягає при чистій монополії одиниці. $I_h > 0,2$, свідчить про ринки з високою концентрацією виробництва та низькою конкуренцією.

Динаміку зміни інтенсивності концентрації в олійно-жировій галузі за 2002-2008 роки розглянемо за допомогою рис. 1.

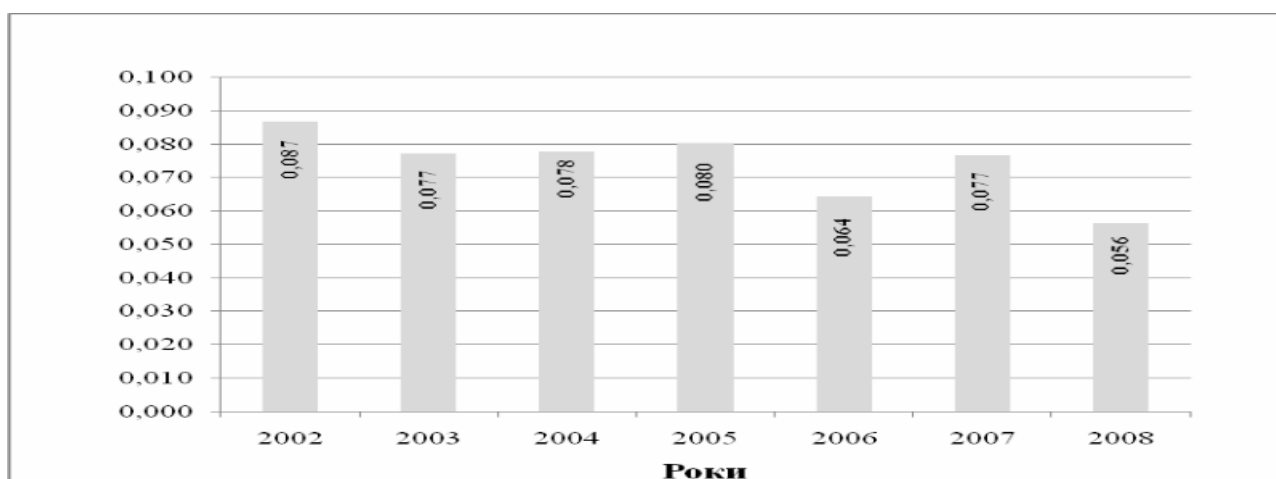

Рис. 1. Індекс Херфіндаля для підприємств олійно-жирової галузі у 2002-2008 роках

Аналізуючи інтенсивність концентрації в олійно-жировій галузі, слід зазначити, що в цілому її

величина є незначною, характерною для ринку олігополії. Розподіл ринкових часток між олігополістами галузі подано у табл. 6.

Співвідношення частки ринку провідних виробників олійно-жирової галузі у 2008 р.

Виробники	Частка ринку, %
Холдинг «Кернел Груп»	30,20
Компанія «Бунге Україна»	22,51
Холдинг «Зерноторгова компанія Олсідз Україна»	7,99
Запорізький ОЖК	6,13
ВАТ "Креатив-Груп»	5,34
Інші виробники	27,84
Разом	100

*Розраховано авторами на основі даних УкрНДІОЖ УААН [17]

Якщо розглядати лідерів ринку та аналізуючи частки ринку, які належать провідним виробникам олійно-жирової галузі, слід відмітити, що значні конкурентні переваги в галузі мають компанії з вертикально інтегрованою структурою виробництва. За рахунок власної системи елеваторів, сільсько-господарських підприємств, торгових домів, інтегровані об'єднання досягають замкнутого виробничого циклу, економії витрат та раціонального управління фінансовими потоками. Додатковими перевагами є розташування у спеціальних економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку, а також співпраця з іноземним партнером.

До вертикально інтегрованих компаній слід віднести холдинг «Кернел Груп», агрохолдинг Bunge, холдинг «Зерноторгова компанія Олсідз Україна», ВАТ "Креатив-Груп».

«Кернел Груп» – найбільша в Україні вертикально інтегрована агропромислова компанія, лідер українського ринку фасованої соняшникової олії, один з найбільших українських експортерів соняшникової олії і зернових культур. До складу «Кернел Груп» належать Полтавський олійно-екстракційний завод «Кернел Груп», Міловський завод рафінованих олій «Стрілецький степ», торгова компанія «Кернел-Трейд» з представництвами в 11 регіонах України, 28 елеваторів в Полтавській, Одеській, Черкаській, Миколаївській, Запорізькій, Дніпропетровській, Харківській, Луганській, Кіровоградській областях (загальний об'єм зберігання – 1,7 млн. тонн), 3 автотранспортні підприємства в Полтавській та Луганській областях, 5 агропромислових підприємств в Полтавській, Одеській, Черкаській областях, компанія Inperco, що представляє інтереси «Кернел Груп» на міжнародних ринках.

Діяльність компанії включає: виробництво соняшникової олії (об'єм річної переробки насіння соняшнику на заводах компанії складає 15% від загального об'єму урожаю в Україні); експорт соняшникової олії і зернових культур; дистрибуція фасованої олії на внутрішньому ринку (частка ринку фасованої соняшникової олії становить 35% з портфелем брендів: «Щедрий Дар», «Стожар», «Чумак Домашня», «Чумак Золота»); надання послуг з перевалки зернових вантажів в порту м. Іллічівська (потужність по перевалці більше 20% від загального об'єму українського експорту зернових); зберігання

зернових та олійних культур на внутрішніх елеваторах; агровиробництво [19].

Компанія «Бунге Україна» є українським підрозділом міжнародної інтегрованої компанії Bunge Ltd, що працює на ринку сільгосппродукції й продуктів харчування. Bunge Ltd заснована в 1818 р. в Амстердамі, у цей час головний офіс компанії перебуває в Уайт Плейнс, Нью-Йорк, США. Чисельність працівників перевищує 22000 чол. в 32 країнах світу. Обороти компанії складає близько 25 млрд. доларів за рік. Bunge є світовим лідером в області переробки насіння олійних культур та на ринку бутильованої рослинної олії.

Основними напрямками діяльності є: виробництво добрив і кормів для тварин; закупівля зернових і насіння олійних культур в основних виробляючих регіонах світу та транспортування їх до покупців по всьому світу; переробка для виробництва кормів для тваринництва та рослинної олії для харчової промисловості, громадського харчування та біопаливної промисловості; виробництво бутильованої рослинної олії, майонезу, маргарину та інших харчових продуктів для споживачів; виробництво борошна з пшениці та кукурудзи для харчової, хлібобулочної та пивної галузей промисловості й для інших комерційних споживачів. За рахунок трьох основних напрямків – агробізнес, виробництво добрив та продуктів харчування, компанії вдалось створити інтегрований агробізнес та встановити лідируючу глобальну присутність в харчовому ланцюзі «від фермера до споживача».

В лютому 2010 року відбулося поглинання на ринку олійно-жирової продукції: холдинг «Кернел Груп» придбав 37,6% активів компанії «Олсідз Україна». Група «Зерноторгова компанія «Олсідз Україна» створена в 2005 р. українським холдингом «Зерноторгова компанія» та компанією «Allseeds S.A.» (Швейцарія). До складу групи входить виробниче підприємство «Кіровоградський олійно-екстракційний завод» ВАТ «Кіровоградолія» (Кіровоградська обл.) та олійно-екстракційний завод «Екотранс» (Миколаївська обл.) загальною потужністю 565 тис. тонн на рік, торговельно-закупівельні та транспортні компанії, елеваторні господарства загальною потужністю близько 700 тис. тонн, термінали по перевалці рослинних олій потужністю більше 1 млн. тонн в Миколаєві, а також зарубіжні компанії, що представляють інтереси групи на

міжнародних ринках. В 2006 році групі належало 10% світової торгівлі рослинними оліями та 17% від загального імпорту сирової соняшникової олії на території Європейського союзу [20].

Розширення інтегрованого об'єднання дозволило отримати конкурентні переваги та збільшити частку ринку за рахунок збільшення виробничих потужностей по зберіганню та переробці соняшника, виробництву олії, оптимізації транспортних потоків, що призведе до зменшення накладних витрат та збільшення прибутків.

Компанії «Бунге Україна» належать більше 94% акціонерного капіталу ЗАТ з іноземними інвестиціями «Дніпропетровський олійно-екстракційний завод», зернотрейдер ДП з іноземними інвестиціями «Сантрейд», а також елеватори в Одеській, Дніпропетровській, Кіровоградській областях та в Криму. В портфель компанії входять торговельні марки «Олейна», «Розумниця» та «Ideal». Річний оборот компанії «Бунге Україна» становить близько 350 млн. доларів [21].

ВАТ «Креатив Групп» – міжнародна компанія, що спеціалізується на переробці та виробництві сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. ВАТ «Креатив-Групп» є одним з найбільших виробників олійно-жирової продукції в Україні, спеціалізується на виробництві рафінованої дезодорованої олії, спеціалізованих і кондитерських жирів, твердих і м'яких маргаринів, майонезу та іншої продукції під торговельними марками «Сонола», «Чудове», «Масловія», «Кум». Компанія була створена в 1991 році як невелике підприємство по переробці насіння соняшнику. На сьогодні тут працюють понад 1700 співробітників. На теперішній час ВАТ «Креатив-Групп» є холдингом, основними бізнес-напрямами якого є: виробництво нерафінованої рослинної олії, виробництво жирів, маргаринів і рафінованої рослинної олії, переробка сої, сільськогосподарський бізнес.

До складу ВАТ «Креатив-Групп» входить 7 заводів, розташованих у Кіровоградській області: олійно-екстракційний завод з виробництва рафінованої дезодорованої олії, завод модифікованих жирів, завод з виробництва м'яких і твердих маргаринів, завод з виробництва маргаринів, рослинних олій і жирів, консервний завод, і завод по глибокій переробці сої.

Основними споживачами продукції компанії є виробники майонезу, кондитерських виробів, молочної продукції та пересічний споживач. Значна частина продукції компанії експортується у Вірменію, Грузію, Казахстан, Литву, Молдову, Російську Федерацію, Білорусь, Словаччину, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Естонію [22].

Також серед лідерів ринку є Запорізький масложировий комбінат (ЗМЖК) з виробництвом повного циклу (від переробки насіння олійних культур до випуску олії та повністю готового до

вживання маргарину). ЗМЖК є одним з українських лідерів не тільки по переробці насіння олійних культур та виробництву рослинної олії, а й маргаринової продукції, кондитерських жирів, замінича молочного жиру, господарського мила та гліцерину.

На сьогодні комбінат щорічно випускає близько 80 тис. тонн маргаринової продукції (близько 25% внутрішнього ринку). Продукція ЗМЖК призначена для використання як в домашніх умовах, так і в промисловому виробництві по випуску кулінарних, кондитерських і хлібобулочних виробів. Маргарини та жири ЗМЖК мають попит як на внутрішньому, так й на зовнішньому ринках. Тісні партнерські відносини з дистриб'юторською компанією ТОВ «Агрокосм» сприяли динамічному розвитку обох підприємств. Будучи основним постачальником продукції масложирового комбінату, «Агрокосм» проводить ефективну політику продажів та просування товарів, постійно розширюючи свою дистриб'юторську мережу по Україні та за кордоном [23].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що укрупнення та перерозподіл сфер впливу в олійно-жировій галузі сприяє зменшенню кількості переробних підприємств, які поступово поглинають менш захищених виробників. В сучасних умовах господарювання підвищення ефективності виробництва та створення інтеграційних зв'язків є цілком логічним. Інтеграційні процеси за своєю унікальністю, високою потенцією та універсалізмом в умовах ринкових перетворень поглиблюються та набувають галузевого й територіального поширення.

За останні роки функціонування олійно-жирова галузь характеризується зростанням ефективності як у межах окремих складових єдиного технологічного ланцюга (сільськогосподарські формування та переробні підприємства, заготівля, оптова та роздрібна торгівля), так і у виробничих відносинах між ними. Виробники насіння соняшнику та переробні підприємства посилюють зв'язки до появи нових цілісних властивостей в системі, зміни структури інтегрованої системи.

Сучасний підхід до формування інтеграційних структур в харчовій промисловості України враховує міжнародний досвід інтеграційних процесів, об'єднує досягнення маркетингу, логістики, сучасних інформаційних технологій, нових моделей управління, відповідає тенденціям та запитам розвитку економіки. Це вимагає свого системного розвитку з метою створення ефективного виробництва, розв'язання проблем зростання вітчизняної харчової промисловості, підвищення конкурентоспроможності продуктів харчування та переробки сільгоспсировини на внутрішньому та зовнішньому ринках.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Амбросов В.Я. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Мареніч // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 60-66.
2. Андрийчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрийчук – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
3. Брезвін А.І. Організаційно-методичні заходи інтеграції виробництва в АПК / А.І. Брезвін // Економіка АПК. – 2000. – № 3. – С. 53-55.
4. Воробьев С. Неинституциональная концепция вертикальной координации в агропромышленном комплексе / С. Воробьев // Аграрная экономика. – 2007. – № 6. – С. 2-6.
5. Лагодієнко В.В. Щодо стратегії злиття та поглинання компанії на сучасному етапі розвитку світового бізнесу / В.В. Лагодієнко // «Вісник аграрної науки Причорномор'я» Миколаївського державного аграрного університету. – 2005. – Випуск 3 (31). – С. 53-60.
6. Чухольский П.Г. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК: понятие, сущность, принципы, основы и закономерности развития / П.Г. Чухольский, А.А. Андриевич, В.В. Талайко, Ю.М. Кацнельсон // Экономический бюллетень Научно-исследовательского экономического института Министерства экономики Республики Беларусь. – 2006. – № 6. – С. 70-81.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (остання редакція від 16.02.2010 р. на підставі 1837-17) – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=436-15&p=1265792969810466>
8. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII (поточна редакція від 30.12.2009 р. на підставі 1759-17) – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=1576-12&c=1#Card>
9. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21.11.1995 р. № 437/95-ВР (остання редакція від 06.01.2004 р.) – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=437%2F95-%E2%F0>
10. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. № 3528-IV (зі змінами від 24.07.2009 р.) – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?Nreg=3528-15&c=1#Card>
11. Конституція України (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV) – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=31992
12. Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-14 (остання редакція від 07.05.2009 року на підставі 1276-17) – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2210-14>
13. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року N 237/96-ВР (із змінами і доповненнями) – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fart_id=52901
14. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» № 3659-12 (із змінами і доповненнями) – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fart_id=52898
15. Статистичний щорічник України за 2008 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держ. ком. стат. України, 2009. – 566 с.
16. Ринок соняшнику: втрачені надії [Електронний ресурс] // Інформаційний щомісячник «Пропозиція»: український журнал з питань агробізнесу. – 2010 – №6. – Режим доступу до журн.: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2846>
17. Офіційний сайт УкрНДІОЖ УААН [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.fatoil-kharkov.com/index.php>
18. Мікроекономіка: Підручник /За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – 677 с.
19. Офіційний сайт «Кернел Груп» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www-us.kernel.ua/rus/about/about.html>
20. Агропрофі [Електронний ресурс] // Український тижневик ділової інформації. – Режим доступу до журн.: www.agroprofi.com.ua
21. Офіційний сайт «Бунге Україна» [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.bunge.com
22. Офіційний сайт ВАТ «Креатив Груп» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://creativ-group.com.ua/about/>
23. Масло України [Електронний ресурс] // Агентство промислових новостей. – Режим доступу до журн.: <http://www.ukroliya.kiev.ua/industry/2134>

